

СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВОГО І ТВОРЧОГО ШЛЯХУ М. СЛАБЧЕНКА

У статті подано характеристику сучасної української історіографії про життя і наукову діяльність відомого українського історика М. Слабченка. Придільється увага аналізу робіт В. Заруби, А. Санцевича, С. Водотюки.

Ключові слова: історія, історіографія, Україна, репресії, М. Слабченко.

В статье дается характеристика современной украинской историографии о жизни и научной деятельности известного украинского историка М. Слабченка. Уделяется внимание анализу работ В. Зарубы, А. Санцевича, С. Водотюки.

Ключевые слова: история, историография, Украина, репрессии, М. Слабченко.

The article describes the modern Ukrainian historiography of the life and scientific activities of the famous Ukrainian historian M. Slabchenko. Attention is paid to the analysis of works by V. Zaruba, A. Santsevich, S. Vodotyki.

Key words: historiography, history, Ukraine, repression, M. Slabchenko.

У наш час особливої актуальності набуває тема вивчення діяльності та творчого доробку вчених доби українського національного відродження першої третини ХХ ст., серед яких слід виділити Михайла Єлисейовича Слабченка (1882-1952) – видатного українського історика, академіка ВУАН.

Мета статті – показати здобутки українських істориків, які досліджували різноманітні питання біографії та наукових праць М. Слабченка.

Сучасний етап вивчення життя і творчості М. Слабченка пов'язаний з тим, що в 1989 р. його реабілітували за справою «СВУ», а наступного 1990 р. – поновили в складі Академії наук України.

Восени 1989 р. на IV Республіканській краєзнавчій конференції одеський історик Т. Попова назвала М. Слабченка «талановитим вченим» [1]. І з цього часу все більше дослідників почали залучали праці академіка до наукового обігу. З 1990 р. В. Смолій, В. Степанков і О. Гуржій почали використовувати роботи М. Слабченка з історії Гетьманщини поряд з творами класиків національної історіографії М. Грушевського, М. Костомарова, М. Василенка, І. Крип'якевича, О. Оглобліна [2; 3]. Сам факт позитивної оцінки творчості вченого вітчизняними дослідниками після шістдесятирічного замовчування або цілковитого заперечення її будь-якої вартості був симптоматичним. Вже тоді українські історики вважали, що М. Слабченко зробив помітний внесок у дослідження проблеми української державності, соціально-економічного та адміністративно-правового устрою Гетьманщини і Запоріжжя.

У подальшому праці М. Слабченка почали широко використовувати дослідники козацької тематики.

О. Олійник у статті «Ще раз про причини ліквідації Запорізької Січі» використав конкретні відомості (положення запорізьких наймитів) однієї з найкращих робіт М. Слабченка «Паланкова організація Запорозьких Вольностей». Проте автор чомусь обминув оригінальну й важливу для сьогодення концепцію причин ліквідації Запорізької Січі [4].

Змістовністю та об'єктивністю позначені оцінки внеску М. Слабченка у дослідження історії України XVII-XVIII ст., діяльність Академічної Комісії з вивчення історії західно-руського та українського права, у викладі спеціаліста з історії української юридичної науки І. Усенка. Зокрема, у колективних монографіях «Юридична наука і освіта на Україні» та «Микола Прокопович Василенко» І. Усенко підготував відповідні розділи, де М. Слабченка влучно названо «талановитим і різнобічним вченим, який більшість своїх наукових досліджень провадив на межі історії, економіки та права» [5; 6].

Харківський історіограф В. Кравченко в першому монографічному дослідженні творчої та громадської спадщини академіка Д. Багалія охарактеризував стосунки метра української історіографії та його співробітників з М. Слабченком, проаналізував оцінку Д. Багалієм праць одеського вченого [7].

На сьогодні досить ґрунтовне дослідження діяльності Одеської секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури як структурного підрозділу НДКІУК подано в монографії О. Богдашиної [8]. На основі детального вивчення архівного матеріалу авторка подала характеристику основних етапів становлення та розвитку секції, розглянула наукову роботу співробіт-

ників та аспірантів, акцентувала увагу на самостійній науково-організаційній, громадській і педагогічній діяльності керівника секції – М. Слабченка. Загальним штрихом праці є визначення місця ОСІУК у системі науково-дослідних історичних установ країни.

У монографії професора Р. Пирога про останнє десятиліття життя М. Грушевського доволі точно змальовано політичні чинники, що визначали цікавого (фактів, оцінок і спостережень) подано і про М. Слабченка – його стосунки з М. Грушевським, ставлення до одесита з боку ЦК КП(б)У, цькування вченого напередодні та після справи «СВУ» [9].

Багато зроблено для повернення спадщини М. Слабченка Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Так, про археографічну діяльність М. Слабченка (плани, проекти, програми видань) йдеться у збірнику «Едиційна археографія в Україні у XIX–XX ст.: Плани, проекти, програми видань» [10]. Значно розширюють відомості щодо кола знайомств М. Слабченка, його археографічної, науково-організаційної і науково-дослідної діяльності публікації співробітника цього ж інституту І. Верби [11; 12].

Одночасно, початок дійсної реабілітації вченого поставив питання і, разом з тим, створив відповідні психологічні умови для монографічного вивчення життя і творчості академіка М. Слабченка. Ця потреба ставала ще більш нагальною через те, що процес повернення репресованого вченого через низку об'єктивних та суб'єктивних факторів не відбувся (та й зараз відбувається) не без перешкод. Показовою стала оцінка спадщини М. Слабченка в переробленій монографії В. Голобуцького «Запорозьке козацтво». Він цілком слушно зауважує, що праці М. Слабченка про Запорізьку Січ XVIII ст. «дають цінні відомості про соціально-правову структуру, організацію господарства, центральні і периферійні установи в Запорізькій Січі». Водночас, В. Голобуцький без належних підстав повторює свою тезу з першого видання книги про те, що нібито «М. Слабченко дійшов досить дивного висновку про панування на Запоріжжі «мусульманського феодалізму» [13].

Тому дійсним переломом у дослідженні життя й творчості М. Слабченка стали Загальні збори відділення історії, філософії та права НАН України, присвячені 110-й річниці від дня народження академіка, де заслухали низку доповідей і повідомлень. Зокрема, тодішній директор Інституту національних відносин і політології НАН України, академік І. Курас у доповіді «Слово про академіка М. Є. Слабченка» [14] поставив питання про наукові здобутки вченого та його місце в українській історіографії. Аналіз проблематики, методології, методики та історіософії наукових студій М. Слабченка дозволив доповідачу аргументовано і цілком слушно пов'язати його творчість з формуванням нового, певною мірою державницького, напрямку в національній історіографії.

Професор В. Заруба у низці публікацій висвітлив «надзвичайно тяжкий, жорстокий і тернистий життєвий шлях ученого». Дослідник значно розширив джерельну базу вивчення життя академіка за рахунок власноручно зібраних спогадів знайомих і родичів, листування та архівних відомостей, у т. ч. щодо дати смерті й обставин останнього періоду життя М. Слабченка. Грунтовний нарис В. Заруби «Академік Михайло Єлисейович Слабченко», вміщений у монографії «Постаті. Студії з історії України» ніби підсумовує попередні студії автора [15]. У ньому докладно простежено життєвий шлях видатного українознавця, охарактеризовано найважливіші події у творчій, педагогічній та науково-організаційній діяльності, подано бібліографію праць ученого. Значну увагу приділено аналізу особистих і творчих стосунків одеського академіка з М. Грушевським, Д. Багалієм, М. Сумцовим, Д. Яворницьким. В. Заруба простежив участь М. Слабченка в політичному, культурно-просвітницькому і громадському житті Одеси. Це дозволило авторові зробити переконливий висновок про те, що в 1904–1930 рр. М. Слабченко був одним з провідних лідерів українського громадського руху Південної України.

Восени 1993 р. в Інституті історії України НАН України видали книгу відомого історіографа А. Санцевича «Видатний український історик М. Є. Слабченко» [16]. Автор поставив собі за мету «стисло, в обсязі брошури, висвітлити життя і творчість вченого у їх тісному поєднанні з використанням опублікованих матеріалів та особливо «архівних відомостей». З нових архівних матеріалів ним використано щойно опрацьоване архівістами листування М. Слабченка з С. Єфремовим та рукопис праці академіка «Економічно-соціальний уклад Січі». Основну увагу – $\frac{1}{3}$ обсягу дослідження – А. Санцевич надає характеристиці провідних праць М. Слабченка. Зокрема, автор докладно аналізує творчий доробок академіка з історії Гетьманщини, Запорозької Січі та історії України XIX ст. З'ясування змісту праць М. Слабченка дало підстави твердити, що вони були у свій час «новим словом у науці». А співставлення студій академіка з досягненнями сучасної історичної думки привело А. Санцевича до слушного висновку, що робота одеського вченого «безумовно є корисним і непересічним внеском до української історіографії» [17].

У плані аналізу окремих фактів життєвого шляху вченого багато зроблено В. Пристайком та Ю. Шаповалом, які на підставі унікальних, недоступних раніше документів і матеріалів простежують роль М. Слабченка в планах ДПУ – НКВС, відповідають на питання чому його залучили до справи «СВУ» [18; 19]. Важливим є сюжет про місце і роль М. Слабченка у формуванні одеського осередку істориків України, характеристика громадських поглядів академіка, його стосунки з М. Грушевським та іншими лідерами Всеукраїнської Академії наук. часу було неможливим. Вони, першу чергу, пов'язані з поширеним інтересом дослідників до життя і

діяльності невинно засудженого вченого, академіка ВУАН, професора ОІНО, ініціатора створення та керівника ОСІУК М. Слабченка. Значним внеском у відродження пам'яті й розкриття багатогранної діяльності М. Слабченка, стали монументальні дослідження В. Заруби [20; 21; 22]. Професор докладно, на підставі значної кількості джерел, розповів про життя, плідну діяльність та знищення відомого вченого.

Згадки про академічну діяльність М. Слабченка можна знайти у виданні, присвяченому історії НАН України [23]. У колективній праці на чолі з відомим українським істориком, професором С. Кульчицьким подана інформація про короткий термін діяльності вченого на посаді академіка ВУАН.

Важливе місце серед дослідників життєвого шляху і наукової спадщини М. Слабченка займають учені з Одеси, Миколаєва і Херсона. Різним аспектам його професійно-педагогічної й науково-організаторської діяльності присвячена низка статей, проведені конференції.

Історію створення і діяльності ОСІУК, а також наукові дослідження її керівника, співробітників і аспірантів розглядала одеський професор З. Першина [24]. Вона підкреслила виняткове значення цієї установи для розвитку української історичної науки в Одесі, а також окремо написала біографічний нарис про М. Слабченка [25].

Внеском у дослідження життя й творчості М. Слабченка був вихід в Одесі у 1995 р. збірника статей «Академік Михайло Єлисейович Слабченко: наукова спадщина і життєвий шлях», у якому вміщені 17 заміток учених Одеси, Києва, Херсона і Чернігова про різні аспекти життя, громадської діяльності й творчості відомого вченого. З цього переліку варто відмітити праці одеситів А. Бачинського, Г. Зленка, А. Мисечка, у яких розроблені нові сюжети теми і автори яких внесли значний особистий внесок в організацію конференції та видання збірника [26]. У цілому, збірник засвідчив певні успіхи вітчизняної історіографії у вивченні життєвого шляху, громадської діяльності та наукової спадщини вченого. Насамперед, йдеться про вивчення основних етапів життя М. Слабченка, провідних напрямів громадської діяльності й деяких аспектів творчої спадщини. Водночас, виявилися певні хиби в цій справі, чим фактично були позначені шляхи подальшого вивчення життя, громадсько-політичної, науково-педагогічної та творчої спадщини вченого. Таких шляхів принаймні два. Перший полягає у вивченні внеску М. Слабченка у дослідження історії України, другий – у необхідності комплексного дисертаційного вивчення життя і творчості вченого, що дозво-

лить узагальнити вже зроблене та подати синтетичну оцінку спадщини видатного українського вченого.

Невідомі сторінки взаємовідносин М. Слабченка і його вчителя І. Линниченка, а також Є. Загоровського висвітлив у своїх статтях одеський дослідник О. Музичко [27; 28]. Професор О. Гонтар опублікував з невеликим коментарем автобіографію М. Слабченка та спогади колишньої учениці вченого А. Лавріненко [29]. Фундаментальним дослідженням є робота історика-краєзнавця В. Левченка «Історія Одеського інституту народної освіти (1920-1930 рр.)» [30]. Книгою поповнилася не лише історіографія Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, а й вивчення педагогічної та громадської діяльності М. Слабченка, якому відведено частину монографії.

Вивчення життєвого шляху М. Слабченка цікавить дослідників із Миколаєва. Тим більше, що завершення життєвого шляху академіка відбулося на території Миколаївщини – у місті Первомайськ. Значну пошуково-краєзнавчу роботу провів професор В. Шкварець Його наукові здобутки стосовно М. Слабченка надруковані як в окремих статтях [31], так і в підручниках і посібниках «Миколаївці: визначні історики минулого», «Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого» [32; 33].

Проблеми масових політичних репресій на Півдні України найбільш повно показано в монографії професора М. Шитюка. Автор вдало описує механізм репресій, досліджує причини, що призвели до репресивних дій проти української інтелігенції. У підрозділі, що присвячений репресіям проти діячів освіти і науки, певна увага приділена М. Слабченку [34]. Біографічний нарис про М. Слабченка також подає дослідниця О. Морозова у четвертій книзі серії «Реабілітовані історією. Миколаївська область» [35].

У низці статей [36; 37], а згодом і в монографії [38], професор С. Водотика приділив увагу трагічній долі М. Слабченка, проблемам створення та діяльності ОСІУК, а також підкреслив важливе прагнення М. Слабченка – створити автономну історичну науково-дослідну установу на Півдні України.

Таким чином, сучасна українська історіографія життєвого і творчого шляху М. Слабченка представлена великою кількістю робіт, у яких автори ставили питання і проблеми, що раніше не досліджувалися, кардинально змінили оцінки та підходи. З розширенням доступу до архівних матеріалів, що тривалий час були закритими для дослідників, наукова проблематика значно розширилась, а процес сучасного переосмислення місця і ролі М. Слабченка в історичній науці охопив найрізноманітніші аспекти теми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попова Т. Н. Из истории деятельности краеведческой комиссии в Одессе в 20-е годы / Т. Н. Попова // Матеріали IV Республіканської наукової конференції з історичного краєзнавства, (Київ, Україна, 1989). – К., 1989. – С. 44.
2. Из початку 1990-х рр. у літературі з'явилася велика кількість праць, існування яких до того Смолій В. А. Становлення української феодальної державності / В. А. Смолій, О. І. Гуржій // Український історичний журнал. –1990. – № 10. – С. 10.
3. Степанков В. С. Хмельницький і проблеми державності України / В. С. Степанков // Український історичний журнал. – 1991. – № 9. – С. 119.

4. Олійник О. Л. Ще раз про причини ліквідації Запорозької Січі / О. Л. Олійник // Український історичний журнал. – 1992. – № 2. – С. 33–39.
5. Вороненко В. В. Микола Прокопович Василенко / В. В. Вороненко, Л. Д. Кістерська, Л. В. Матвеева, І. В. Усенко. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 106.
6. Усенко І. Б. Правові дослідження в установах АН України у довосний період / І. Б. Усенко // Юридична наука і освіта на Україні. – К., 1992. – С. 37–75.
7. Кравченко В. В. Д. И. Багалея: научная и общественно-политическая деятельность / В. В. Кравченко. – Х. : Изд-во «Основа» при ХГУ, 1990. – С. 97.
8. Богдашина О. М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. академіка Д. І. Багалея (1921-1934 рр.) / О. М. Богдашина. – Харків, 1994. – 195 с.
9. Пиріг Р. Я. Життя Михайла Грушевського: останні десятиліття (1924-1934) / Р. Я. Пиріг. – К. : Ін-т. укр. археографії НАН України, 1993. – 200 с.
10. Едиційна археографія в Україні у XIX-XX ст. : Плани, проекти, програми видань / [відп. ред. П. Сохань]. – К. : Інститут археографії та джерелознавства, 1993. – Випуск 1. – 230 с.
11. Верба І. В. М. Є. Слабченко та О. П. Оглоблін / І. В. Верба // Академік М. Є. Слабченко: наукова спадщина і життєвий шлях : збірник статей. – Одеса : ОДУ, 1995. – С. 42–47.
12. Верба І. В. Олександр Оглоблін: Нарис життя і діяльності / І. В. Верба // Сіверщина в долі істориків та в історичних дослідженнях. – К. ; Новгород-Сіверський, 1994. – С. 5–56.
13. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. – К. : Вища школа, 1994. – С. 65.
14. Курас І. Слово про академіка М. Є. Слабченка / І. Курас // Вісник Академії наук України. – 1993. – № 2. – С. 37–44.
15. Заруба В. М. Академік Михайло Єлисейович Слабченко / В. М. Заруба // Постаті (Студії з історії України). – Дніпропетровськ : Видавничо-культурний центр «Україна», 1993. – С. 81–179.
16. Санцевич А. В. Видатний український історик М. Є. Слабченко / А. В. Санцевич // Історичні зошити. – К. : Інститут історії України, 1993. – 70 с.
17. Там само. – С. 66–67.
18. Пристайко В. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924-1934 / В. Пристайко, Ю. Шаповал. – К. : Україна, 1996. – 335 с.
19. Пристайко В. Справа «Спілка визволення України»: невідомі документи і факти / В. Пристайко, Ю. Шаповал. – К. : «Інтел», 1995. – 448 с.
20. Заруба В. М. Історик держави і права України академік М. Є. Слабченко (1882-1952) / В. М. Заруба. – Дніпропетровськ : ПП «Ліра ЛТД», 2004. – 456 с.
21. Заруба В. М. Михайло Слабченко в епістолярній та мемуарній спадщині (1882-1952) / В. М. Заруба. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, Ліра ЛТД, 2004. – 352 с.
22. Заруба В. М. Слабченко Михайло Єлисейович (1882-1952): біобібліографія (до 120-річчя з дня народження та у 50-ліття смерті: 1882 – 1952 – 2002) / В. М. Заруба. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2003. – 68 с.
23. Кульчицький С. Історія Національної Академії наук України в суспільно-політичному контексті 1918-1998 / С. Кульчицький, Ю. Павленко, С. Руда, Ю. Храмов. – К. : Фенікс, 2000. – 257 с.
24. Першина З. В. Історія України в працях одеських дослідників / З. В. Першина // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 53–63.
25. Першина З. В. Академік М. Є. Слабченко / З. В. Першина // Видніе ученє Одессы. – Одесса, 1994. – Выпуск 4. – С. 77–83.
26. Академік М. Є. Слабченко: наукова спадщина і життєвий шлях : збірник статей. – Одеса : ОДУ, 1995.
27. Музичко О. Нові архівні джерела про діяльність одеських істориків С. О. Загоровського та М. Є. Слабченка у 1920-ті рр. : зміст та джерелознавчий потенціал / О. Музичко // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – 2008. – № 6. – С. 80–88.
28. Музичко О. Теоретико-методологічні проблеми історичної науки в інтелектуальній спадщині професора І. А. Линниченка (1857-1926) / О. Музичко // Історіографічні дослідження в Україні. – 2008 – Випуск 19. – С. 74–95.
29. Гонтар О. Уроки академіка М. Є. Слабченка / О. Гонтар // Сучасність. – 1992. – № 11. – С. 155–166.
30. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920-1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту / В. В. Левченко. – Одеса : ТЕС, 2010. – 428 с.
31. Шкварець В. П. Михайло Єлисейович Слабченко / В. П. Шкварець // Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство. – Миколаїв : ОППО, 2006 – № 1. – С. 117–119.
32. Шкварець В. П. Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого / В. П. Шкварець. – Миколаїв : ТОВ Від, 2004. – 105 с.
33. Шкварець В. П. Миколаївці: визначні історики минулого / В. П. Шкварець. – Миколаїв : МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 148 с.
34. Шиток М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки XX століття / М. М. Шиток. – К. : Тетра, 2000. – С. 248.
35. Морозова О. С. Українська справа академіка Слабченка / О. С. Морозова // Реабілітовані історією. Миколаївська область. – Київ : Миколаїв : Світогляд, 2008. – Кн. 4. – С. 390–395.
36. Водотика С. Справа СВУ: гортаючи сторінки допитів академіка Михайла Слабченка / С. Водотика // Південний архів. – 1995. – № 5. – С. 6–19.
37. Водотика С. Трагічна доля академіка ВУАН М. Є. Слабченка / С. Водотика // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України НАН України, 1994. – Випуск 3. – С. 76–84.
38. Водотика С. Г. Академік Михайло Єлисейович Слабченко. Нарис життя та творчості / С. Г. Водотика. – К. ; Херсон : Ін-т археографії та джерелознавства НАН України, 1998. – 156 с.

Рецензенти: **Шкварець В. П.**, д.і.н., проф.;

Сінкевич Є. Г., д.і.н., проф.

© Шевчук А. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 5.12.2012 р.

ШЕВЧУК Альона Валентинівна, викладач історії коледжу Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського.